

Францією не лише задля протидії Австро-Угорщині на Балканах. Французький посол А.Лабуле доповідав А.Рібо про те, що міністр закордонних справ Росії Н.Гірс, у розмові з ним 5 серпня 1891 р. наполягав, що російський уряд хоче співпрацювати зі своїм партнером не лише щодо дотримання миру в Європі, тобто малася на увазі протидія Німеччині, але й у будь-якому іншому важливому регіоні світу. Як приклад називалися Єгипет, Китай і, звичайно, Османська імперія. До того ж, Н.Гірс наголошував, що протидіяти потрібно у випадку необхідності крім членів Троїстого союзу й іншим державам, котрі будуть "загрожувати миру" [29, р.8]. Таким чином, складалося враження, що антинімецький союз, який хотіла створити Франція, Росія намагалася перетворити у альянс спрямований, насамперед, проти Австрії та Великобританії.

Сама угода була оформлена у вигляді обміну листами між міністрами закордонних справ двох держав. Тому, вона отримала назву "угода Гірс-Рібо" [10, с.329]. 15/27 серпня 1891 року посол Росії у Франції А.Моренгейм передав листа Н.Гірса французькому міністру закордонних справ А.Рібо з узгодженим текстом договору [28, р.15-16]. В той же день французький дипломат надіслав листа у відповідь в якому підтверджував свою згоду та повторював текст, котрий містився у посланні його російського візаві. У першому пункті цього документу йдеться проте, що обидві країни будуть радитись між собою по кожному питанню, що загрожує загальному миру. У другій тезі наголошувалось, що у випадку, якщо одна з сторін буде під загрозою нападу, то учасники угоди мають домовлятися про відповідні та одночасні заходи необхідні для двох урядів [27, р.17-18].

Таким чином, остаточний текст російсько-французької угоди свідчить, що Франція погодилась на формулювання завдань співпраці між двома державами, котрі запропонувала саме Росія. Однак, безпосередня угода, котру дослідники міжнародних відносин охарактеризували лише як консультативний пакт була складена настільки абстрактно, що на даному етапі задовільняла обох партнерів. Вони враховували, що це лише перший крок, пробний камінь більш серйозних відносин, які кожна з країн хотіла, як ми знаємо, використати у власних інтересах. Франція шукала союзника проти Німеччини і цього їй було цілком достатньо у відносинах з Росією. Петербург, що не мав таких гострих суперечностей з Берліном, намагався повернути співпрацю

у бік забезпечення його політики на Балканах та "східному питанні" основою якого для Росії була проблема вирішення долі Чорноморських проток. Головними суперниками тут вже виступали Австро-Угорщина та Велика Британія. Остання не була членом Троїстого союзу, хоча коли починались перші перемовини про франко-російську співпрацю Париж прагнув домовитись щодо протидії саме цьому альянсу. Дослідження розвитку франко-російської співпраці у 90-х роках XIX ст. й впливу суперечностей навколо проблеми Проток на динаміку цього процесу – тема подальших досліджень.

1. Болдырев А.В. Черноморские проливы во внешней политике России на рубеже XIX – XX вв. Дис. на соиск. научн. степ. канд.ист.наук. – М., 2003. 2. Бушует С.К. А.М.Горчаков. – М., 1961. 3. Вестник Европы – 1885. – Кн.4. 4. Дегоев В.В. Внешняя политика России и международные системы: 1700-1918 гг. – М., 2004. 5. Славіч Б. Історія Балкан XVIII і XIX століття. – К., 2003. – Том.1. 6. Киняпина Н.С. Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX в. – М., 1994. 7. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997. 8. Красный архив. – 1931. – Т.3(46). 9. Лаврова Т.В. Черноморские проливы как геополитическая проблема современных международных отношений. Дис. на соиск. научн. степ. докт. ист. наук. – М., 2001. 10. Манфред А.З. Образование русско-французского союза. – М., 1975. 11. Мурзаева Е.Ш. Англия и проблема объединения Болгарии (1878-1885 гг.). // Проблемы международных отношений в XIX-XX вв. Межвузовский сборник научных трудов. – Ленинград, 1980. 12. Нарочницкая Л.И. Россия и отмена нейтрализации Черного моря.1856-1871.– М.,1989. 13. Нарочницкая Л.И. Россия и национально-освободительное движение на Балканах. – М., 1979. 14. Оболенская С.В. Франко-прусская война и общественное мнение Германии и России.–М.,1997. 15. Пинон Рене. Черное море и вопрос о проливах // Проливы (Сборник). – М., 1923. 16. Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия). – М., 1999. 17. Русско-германские отношения. Секретные документы. – М., 1922. 18. Сборник договоров России с другими государствами.1856-1917.–М.,1952. 19. Сказкин С. Конец Союза трех императоров. – М., 1938. 20. Шмелева О.И. Политика Великобритании на Балканах в конце XIX века (1874-1897). Дис. на соиск. научн. степ. канд.ист.наук. – Рязань, 2004. 21. Тейлор А.Дж. Борьба за господство в Европе. 1848-1918 гг. – М.,1958. 22. Хвостов В.М. Проблемы истории внешней политики России и международных отношений в конце XIX – начала XX в. – М., 1977. 23. Хвостов В.М.История дипломатии. – М.,1963 – Т.2. 24. Clayton L. Britain and Eastern Question. – 1971. 25. Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. –Berlin, 1922-1927.- В.7. – № 1366 – Г.Бисмарк-Вильгельму II. 20 березня 1890. 26. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 3. – Лабуле-Рібо. 18 липня 1891. 27. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 18. – Рібо-Монрегейму. 27 серпня 1891. 28. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 17. – Монрегейм -Рібо. 15/27 серпня 1891. 29. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe.- P., 1918. – № 7. – Лабуле-Рібо. 5 серпня 1891. 30. Documents diplomatiques l'Alliance franco-russe. – P., 1918. – №1. – Лабуле – Рібо. 24 серпня 1890. 31. Edwards A.D. Britain, Europe and the World 1848-1918. – L., 1979. 32. The art of the possible: Documents on Great Power Diplomacy, 1814-1914.-New-York,1996.

Надійшла до редколегії 12.10.08

С. Мотрук, канд. іст. наук

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ ст.

У статті розглядаються основні напрями зовнішньої політики Чеської Республіки, її місце та роль в системі міжнародних відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

The article deals with basic directions of foreign policy of Czech Republic, its place and role in the system of international relations at the end of XX – at the beginning of XXI cent.

Розпад чехословацької федерації та утворення суверенної Чеської Республіки (1993 р.) на тлі краху біполярного світу спричинили переосмислення її зовнішньополітичних пріоритетів. В нових умовах Чехія визначила основні напрями своєї зовнішньої політики, які випливали з головного магістрального курсу, проголошеного "оксамитовою революцією": євроінтеграція, повноправне включення до провідних євроатлантичних економічних, політичних, оборонних структур, розвиток співробітництва з державами Європейського Союзу, продовження взаємовигідних контактів з посткомуністичними країнами Центральноєвропейського регіону, врегулювання взаємин із сусідніми державами на широкій договірній основі, "схід-

ний напрям" (другорядний), пошук нових концепцій забезпечення національної безпеки, участь в міжнародних організаціях, зовнішня торгівля. В лютому 1999 р. Урядом країни була розроблена і затверджена Концепція зовнішньої політики ЧР, яка надалі періодично корегувалася та оновлювалася в контексті відповідних політичних реалій [30, с.6-7; 34, с.42-43].

Наукова актуальність даного дослідження зумовлена теоретичною значущістю його предмета та можливістю практичного застосування окремих висновків і узагальнень. Досвід зовнішньої політики Чехії зазначеного періоду має безперечний інтерес для розуміння сутності тих трансформаційних процесів, що відбувалися в

Європі у посттоталітарну добу та їх впливу на сучасне становище України. На межі XX-XXI ст. сталися фундаментальні зміни в системі міжнародних відносин, що дає підставу говорити про початок нового етапу їх розвитку. Прискорилося формування нової, набагато складнішої в структурно-функціональному відношенні міжнародної системи, повноправним загальноєвропейським суб'єктом якої стала Чеська Республіка.

У перші роки незалежності чеські політичні діячі розпочали активний пошук нових концепцій розвитку стратегічного партнерства та забезпечення національної безпеки, враховуючи специфіку геополітичного становища ЧР в системі трьох глобальних центрів (Північноамериканський регіон, Європа, АТР). Після припинення існування "радянського блоку", в структурі якого важливу роль відігравали ОВД та РЕВ, та слов'янських федерацій в Європі, чітко визначилися ключові стратегічні цілі Чехії: політична – вступ до НАТО, економічна – до ЄС. Їх досягнення означало кінець культивованої тут століттями панслов'янської ідеї та повернення до раніше існуваної європейської (точніше – германської) орієнтації. Історичні традиції цієї орієнтації пов'язані, зокрема, із перебуванням Чеських земель починаючи з X ст. й до 1918 р. у складі Священної Римської імперії, Габсбурзької монархії та австрійської частини (Цислейтанії) Австро-Угорщини [14].

В умовах комплексної трансформації міжнародних відносин неабиякої актуальності набула проблема нової регіональної ідентичності та активізації взаємного співробітництва країн Центрально-Східної Європи. Вже після 1989 р. лідери Чехословаччини, Угорщини та Польщі, котрі вийшли в основному з дисидентського середовища та налагодили контакти раніше, ще за часів панування компартій, взяли курс на більш тісне співробітництво цих держав. Їхні зусилля були спрямовані на спільне вирішення ідентичних питань, як в політичній, так і в економічній сферах, що зрештою привело до створення "Вишеградської трійки" (після розпаду ЧСФР – "четвірки"), названої за місцем зустрічі керівників держав в угорському місті Вишеграді 15 лютого 1991 р. [33, s.120-121]. Наприкінці 1992 р. ними було підписано Центральноєвропейську угоду про вільну торгівлю (ЦЕФТА), яка сприяла лібералізації зовнішньої торгівлі в регіоні. Геополітичне становище та велике транзитне значення території Чехії надали їй відповідної ваги у питаннях розвитку економічних зв'язків в Центральній Європі [19, с.254-255].

Заснування і еволюція Вишеградської групи пояснюється системною взаємодією групи об'єктивних чинників, у тому числі історичних, політичних, економічних, соціокультурних та інших, а також суб'єктивним усвідомленням елітами центральноєвропейських держав важливості історичного вибору, регіональної та європейської інтеграції. На першому етапі (1991-1997 рр.) не вдалося розробити чіткої програми взаємного співробітництва в рамках загальноєвропейського інтеграційного процесу. Члени Вишеградської групи, вирішуючи поточні державні проблеми, перетворилися на конкурентів в пошуках індивідуальних шляхів до західноєвропейських структур [2, с.25-26].

Лише протягом наступного десятиріччя (після зустрічей прем'єр-міністрів країн групи у Словаччині в травні та жовтні 1998 р.) вишеградська співпраця почала набувати нових, більш конкретних форм. Із прийняттям документу "Зміст вишеградського співробітництва" та утворенням Вишеградського фонду форми та рівні діяльності стабілізувалися, робота "В4" отримала набагато системніший, ніж раніше, характер. Крім політичної області, де головна увага приділялася досягненню глобальних інтеграційних цілей, визначилися широкі рамки

співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища, науки, культури, поширення інформації, регіонального співробітництва, подолання організованої злочинності [19, с.256].

У жовтні 2000 р. ЧР як одна з провідних країн Вишеградського блоку добилась згоди Польщі, Угорщини, Словаччини в тому, що вступати до ЄС вони будуть не разом, а по досягненню критеріїв, необхідних для адаптації в рамках даної структури. Наприклад, Чехію – одну з найменших за площею та чисельністю населення держав Європи – турбувало питання впливу на прийняття рішень в ЄС. Президент ЧР В.Гавел запропонував створити другу палату Європейського Парламенту з представників національних парламентів із метою захисту права голосу малих країн у розширеному Європейському Союзі. Пшцінська декларація, прийнята на саміті президентів держав Вишеградської четвірки в січні 2001 р., проголосила вступ до ЄС пріоритетним в їх співпраці [15, с.30].

Вже в 1999 р. Чехія, Польща та Угорщина, а в 2004 р. – Словаччина вступили до Північноатлантичного альянсу. 1 травня 2004 р. усі держави Вишеградської четвірки стали новими членами Євросоюзу. Після розширення ЄС "Вишеград" зберігся в якості платформи для політичної координації дій країн-учасниць уже в рамках Євроспільноти.

Важливе місце у зовнішньополітичній діяльності ЧР зайняло питання двостороннього співробітництва з сусідніми країнами – Словаччиною, Німеччиною, Австрією, Польщею. Внаслідок діалогу, який відбувся між керівництвом Чехії та Словаччини у 1997–1999 рр., було вирішено суперечливі питання стосовно демаркації та демілітаризації державних кордонів, а також розподілу колишнього спільного федеративного майна. Процес формування нових взаємин з колишніми історичними суперниками – Німеччиною та Австрією супроводжувався появою численних протиріч. Чеська дипломатія настійливо відкидала звинувачення у протиправності повоєнних декретів Президента Е.Бенеша стосовно депортації судетських німців, які компактно проживали на теренах Чехії, а також вимоги реституції їх майна. Тоді з країни було насильницьки виселено близько 3 млн етнічних німців. Успіхом чеської дипломатії стало запевнення з боку керівництва ЄС, що питання вступу країни до цієї організації не буде ставитися в залежність від скасування декретів другої половини 1940-х рр., чого добивалися екстремістські кола в Німеччині та Австрії. Чехам довелося також стримувати новий натиск австрійських екологічних активістів, котрий посилювався після введення в дію Темелінської АЕС неподалік від кордону з Австрією [14; 27].

21 січня 1997 р. було підписано Декларацію про німецько-чеське історичне примирення. На тлі існуючих пріоритетів зовнішньої політики ЧР, ФРН перетворилася на її найбільшого торгового партнера, частка якого в чеському експорті досягла 35,4 %, а в імпорті – 32,9 %. Шлях Чехії до загальноєвропейських структур уявлявся можливим перш за все за німецької підтримки. Проте в деяких прошарках суспільства висловлювалося побоювання щодо сателізації Чеської держави ФРН [23, с.10-12].

Успішне завершення посткомуністичної трансформації, початок котрій поклала "ніжня революція", суттєво наблизило Чехію до Євросоюзу, країни-члени якого перетворилися на її головних торгових партнерів та інвесторів. Частка Європейського Союзу в зовнішньоторговому обороті ЧР збільшилася протягом 1996-2000 рр. з 61 % до 65,3 %, в тому числі в чеському експорті – з 58,2 % до 72,6 %, і чеському імпорті – з 62,4 % до 64 %. Залежність від зв'язків з Євросоюзом виявила-

ся значно більшою, якщо взяти до уваги ступінь відкритості чеської економіки. Протягом 2000-2002 рр. Чехія отримувала від ЄС щорічну фінансову підтримку у розмірі до 180 млн євро [32].

Незважаючи на те, що за умов незалежного розвитку Чехія перевела свою "східну політику" на другий план, віддаючи безумовний пріоритет налагодженню співробітництва з країнами-членами ЄС, значна увага продовжувала приділятися стратегічному партнерству з Росією. Офіційною основою чесько-російських взаємин став укладений 26 серпня 1993 р. в Празі Договір про дружні відносини та співробітництво. Результати взаємного товарообігу двох країн характеризувалися, зокрема, такими цифрами: експорт ЧР до РФ становив у 1999 р. 384,9 млн дол., а імпорт з РФ в тому ж році – 1389 млн дол. Головна причина незбалансованості полягала у високому обсязі паливно-енергетичної сировини з Росії. Скорочення та стагнація торговельно-економічних відносин у 1990-х рр. спричинили пересування РФ з 4 на 9 місце серед партнерів Чехії в цій галузі [16, с.191-199].

Позитивний вплив на взаємні зв'язки мав візит до Праги на початку жовтня 2001 р. голови Уряду РФ М.М.Касьянова, в ході якого зрушилися, нарешті, з мертвої точки питання про російську заборгованість Чехії у 3,6 млрд дол., котра після перерахунку в бік зменшення та реструктуризації до 2002 р. скоротилася в цілому на 46 % (1,6 млрд дол.). Останню частину у розмірі 2 млрд дол. Росія зобов'язалася виплачувати рівними частками протягом двох десятиріч. В чеській столиці із задоволенням зустріли не тільки вирішення цього питання, а й заяву російського прем'єра про завершення десятирічного періоду відчуження між країнами [19, с.153].

Підтримуючи дружні відносини з Україною, ЧР вважала її важливим чинником стабільності в Європі у політичному плані та перспективним партнером – в економічному. Як незалежна державу вона визнала Україну 8 грудня 1991 р. Дипломатичні відносини були встановлені 30 січня 1992 р. [12, с.589]. Визначальними чинниками чесько-українських взаємин став динамічний розвиток міждержавних стосунків, процеси регіонального зближення, співробітництво в загальноєвропейських структурах. Геополітичне становище обох країн зумовило наявність у них спільних "європейських інтересів". Обидві держави доклали чималих зусиль в напрямку євроінтеграції. Україна свого часу однозначно підтримала вступ Чехії до Північноатлантичного альянсу. Чехи натомість активно сприяли встановленню особливого партнерства України і НАТО, а також всіляко допомагали вирішенню питання щодо отримання нашою країною статусу асоційованого члена ЄС. Двосторонні зовнішньополітичні домовленості наповнювалися реальним змістом [17, с.28-30, 254-256].

Важливим етапом у розвитку чесько-українських взаємин можна вважати здійснений 25-26 квітня 1995 р. державний візит Президента України Л.Кучми до Чехії, в ході якого було проведено переговори з Президентом ЧР В.Гавелом, двосторонні зустрічі міністрів закордонних справ, інших офіційних осіб, а також підписано Договір про дружні відносини та співробітництво. Утворилася та почала працювати Комісія з питань торговельно-економічного співробітництва [12, с.589-590].

Значною подією став візит в Україну 30 червня – 2 липня 1997 р. Президента ЧР В.Гавела, під час якого було підписано 9 важливих двосторонніх документів. Серед них: угоди про уникнення подвійного оподаткування, про здійснення платежів соціального характеру, про співробітництво в галузі міжнародних автомобільних перевезень та повітряного транспорту, ядерної

енергетики та ядерної промисловості тощо. Загалом наприкінці 1990-х рр. між Україною та ЧР було підписано та діяло 32 міждержавні й міжурядові угоди, зокрема щодо економічного співробітництва [20, с.4-6].

У травні 2005 р. Україну відвідав міністр закордонних справ Ц.Свобода, а через місяць – Президент ЧР В.Клаус. У Празі в цьому році побували міністр оборони А.Гриценко та начальник Генерального Штабу С.Кириленко. Під час робочого візиту чільника українського Уряду Ю.Єханурова до Праги 17 лютого 2006 р. було підписано угоди щодо співпраці в галузі оборонної промисловості та туризму. На порядку денному стояли також питання парламентських виборів, енергетики, українського боргу перед Чехією, міграційних процесів [3, с.19].

Активного розвитку набули зв'язки двох країн на парламентському рівні. В парламентах обох країн розгорнулася діяльність груп депутатів із міжпарламентських зв'язків. В дусі конструктивності ними обговорювалися проблеми подальшого розвитку двосторонніх відносин, зокрема тих, що пов'язані зі вступом України до європейських структур, оформленням правонаступництва України і Чехії стосовно угод, укладених колишніми СРСР та ЧССР (ЧСФР) тощо. У листопаді 2000 р. під час візиту в Україну голови Сенату ЧР Л.Бенешової у Києві було відкрито меморіальну дошку на місці, де в 1918 р. створювалася чеська закордонна армія. Позитивні наслідки мало відвідування Праги головою Верховної Ради України В.Литвином у 2005 р. [11, с.10].

Доволі динамічно розвивалися чесько-українські економічні відносини. У 1993-1998 рр. товарообіг між країнами зріс удвічі й сягнув близько 400 млн дол. Однак в наступні роки торгівля зменшилася і за результатами 1999 р. зовнішньоторговельний обіг між Україною і Чехією склав лише близько 295 млн дол. (70 % обсягу попереднього року). Така тенденція щодо падіння обсягів товарообігу спостерігалася у стосунках Чехії не тільки з Україною, але й іншими державами СНД, ЦЕФТА, деякими країнами Західної Європи. Внаслідок зжиганих заходів торговельно-економічні відносини похвалилися -зовнішньоторговельний обіг за перші місяці 2000 р. зріс на чверть та перевищив 75 млн дол. При цьому експорт з України до ЧР збільшився на 32 %, а чеський експорт в Україну – на 14 %. Визначилися спільні інтереси у галузях енергетики, зокрема атомної, міського електротранспорту, військово-технічній сфері, сільському господарстві [4, с.19-20]. За січень-травень 2000 р. загальна сума товарообігу між двома державами складала вже близько 159 млн дол., тоді як за аналогічний період минулого року вона становила 104 млн дол. Це стало певним свідченням стабілізації двосторонніх відносин. В результаті Україна посіла за обсягом товарообігу з Чехією друге місце після РФ серед країн СНД та Балтії, а поміж 226 держав світу, з якими ЧР мала торговельні економічні зв'язки – 16 місце [27].

В наступні роки чесько-українські відносини не тільки стабілізувалися, а почали приносити добрі результати. У 2004 р., наприклад, товарообіг між двома країнами збільшився на 61 % і склав 1,020 млрд дол. Зросло взаємний експорт та імпорт, інвестиції в атомній енергетиці, верстато- та машинобудуванні. В Україні розгорнули свою діяльність 238 спільних підприємств, відкрилися чеські інвестиційні банки та страхові компанії. Відбулися три спільні бізнес-форуми у Києві. В Чехії у 2005 р. побували 17 творчих колективів з України, делегації НАН та провідних вузів [11, с.10-11].

У зазначений період Чехія перетворилася на країну масової нелегальної імміграції. Якщо у 1990 р., за офіційною статистикою, тут було офіційно зареєстровано лише 35 тис. громадян інших держав, то в 2001 р. –

105 тис., а в 2005 р. вже понад 254 тис. іноземців [28]. Однак, за даними поліції, на території республіки дійсно знаходилося вдвічі більше іноземців, серед яких переважали сезонні робітники з республік колишнього СРСР. Введення в дію візового режиму у відносинах з Росією, Україною та Білорусією дозволило лише частково зменшити потік нелегальних мігрантів. Через терени Чехії пройшов також один з основних транзитних маршрутів на шляху з Південно-Східної та Середньої Азії у Західну Європу. За свідченнями Євросоюзу, щорічно нелегально перетинали чесько-німецький кордон близько тисячі чоловік, а ще 10-15 тис. затримувала чеська поліція [9, с.49].

У зв'язку з цим в ЧР почали регулярно проводитися різного роду заходи, присвячені згаданій темі. 8 листопада 2005 р., зокрема, відбулися громадські слухання в Сенаті ЧР з приводу легалізації іноземців, 13 грудня – семінар у Празі за участю політиків та науковців. В цьому ж році термін отримання іноземцями дозволу на проживання в ЧР було скорочено удвічі. Для них з'явилася можливість стати жителями Європи – резидентами ЄС [22].

Протягом останніх десятиліть дедалі більшого значення набула проблема формування конструктивних взаємин чеського суспільства з українськими заробітчанами, кількість яких в країні неухильно збільшується. Серед проживаючих в Чехії іноземців українці беззаперечно превалюють. За чисельністю армії трудових мігрантів наші земляки посіли перше місце. На початку нового тисячоліття в ЧР працювало вже понад 200 тис. українців (за іншими свідченнями навіть 400 тис.), причому лише чверть – легально. Наприклад, у 2004 р. тут було зареєстровано 78 263 українця, з них 65 001- мали дозвіл на тимчасове (довготривале) перебування; 22,4 тис. осіб працювали, а 19,5 тис. – займалися підприємництвом. Так само українці були найбільшою групою прохачів політичного притулку – 29,3 % (2080) [28, с.45].

Це стало одним з приводів для запровадження чеською стороною візового режиму (з 28 червня 2000 р.) та Закону про перебування іноземців у ЧР. Проте наприкінці 2000 р. українська і чеська сторони повернулися до мінімальних тарифів консульського обслуговування громадян обох країн (віза – 25 дол.) та до безвізових поїздок за наявності дипломатичних або службових паспортів. У відповідь на запровадження Україною безвізового режиму для чеських громадян Міністерство закордонних справ Чехії прийняло рішення про скасування консульського збору на видачу туристичних віз громадянам України на період з 1 травня по 1 вересня 2005 р. Водночас входження Чехії до Шенгенської зони наприкінці 2007 р., на думку експертів, може призвести до посилювання візового режиму стосовно українців [7, с.214; 22].

Неабиякою проблемою в житті заробітчан виявилось ставлення до них з боку місцевого населення. Працький тижневик "Респект" на початку березня 2004 р. оприлюднив статтю М.Швегли, в якій наголошувалося, що "українці – після словаків – творять найчисельнішу іммігрантську хвилю на чеських теренах. І якщо до Чехії прибуватимуть іноземці – що з огляду на дедалі кращий добробут країни, вступ до ЄС та несприятливий демографічний розвиток, є очевидним, – то це будуть саме українці". Проведене серед українських іммігрантів опитування засвідчило, що "нова українська меншина в Чехії вельми замкнута, не довіряє місцевим інституціям та поліції, високоосвічена, половина її представників регулярно працює у вихідні, частина їздить на Батьківщину, а Чехію сприймає як свій тимчасовий притулок" [18]. Лише останнім часом намітилися позитивні зміни у стосунках місцевих жителів з нашими співгромадянами, яких чеські урядовці вважають "великою опорою для малого та середнього бізнесу" [3, с.19].

Широке коло питань, пов'язаних із становищем українських заробітчан, неодноразово ставало предметом обговорення на різних рівнях. Досить добре проявила себе в цьому сенсі Українська ініціатива в ЧР – громадська організація чеських українців, що виникла у 1994 р. Вона влаштувала чимало зустрічей представників Посольства України з тими, хто приїхав шукати роботу в Чехії (головним чином із західних областей України й особливо з Закарпаття). Деякі зустрічі з заробітчанами відбулися за участю чеських службовців Міністерства внутрішніх справ та представників державної і міської поліції [10, с.52]. На початку 2006 р. Чехія долучила Україну до програми "Активний вибір", за якою з-за кордону запрошують кваліфікованих спеціалістів [3, с.19].

Однак, як свідчать факти, проблема пошуку нашими співгромадянами роботи і правової регламентації їх становища залишається актуальною й надалі. Власне кажучи ми стали свідками формування новітньої еміграційної хвилі на теренах Чехії, котру складають люди, що з якихось особистих мотивів або з мотивів пошуку більш сприятливих умов для своєї праці виїжджають сюди з України й іноді знаходять тут свою другу Батьківщину [13].

Як повноправний суб'єкт європейського та світового співтовариства ЧР на рубежі ХХ-ХХІ ст. брала активну участь в роботі близько 60 міжнародних організацій. Серед них: Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітня організація торгівлі (ВОТ), Вишеградська група ("В4"), Європейський Союз (ЄС), Західноєвропейський Союз (ЗЄС) (асоційований партнер), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Північноатлантичний альянс (НАТО), Рада Європи (РЄ), Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ), ЦЕФТА тощо [27].

19 січня 1993 р. Чехія стала членом ООН. З січня 1994 р. по грудень 1995 р. країна була тимчасовим членом Ради безпеки ООН. Рухаючись шляхом євроінтеграції, протягом 1990-х рр. вона увійшла до складу НБСЄ, інституційний процес оформлення якої розпочався з прийняттям в листопаді 1990 р. Паризької хартії про нову Європу, та інших регіональних міжнародних організацій. Першим місцем перебування Секретаріату НБСЄ (з 1995 р. – ОБСЄ) була Прага [15, с.5-6].

В переліку ключових напрямів зовнішньої політики Чехії важливе місце зайняли її взаємини з НАТО. В ході візиту Президента США Б.Клінтона в січні 1994 р. було підписано угоду про "Партнерство в ім'я миру", яка наблизила ЧР до цієї організації. А на Мадридському саміті Північноатлантичного альянсу (1997 р.) нею було отримано запрошення увійти до складу НАТО. Для формування національного механізму (координуючих органів) з реалізації курсу на набуття Чехією членства в НАТО 25 червня 1997 р. Уряд країни своєю Постановою № 383 схвалив створення урядового Комітету з інтеграції ЧР в НАТО, а також відповідного робочого Комітету [25, с.1].

Ратифікаційний період інтеграції завершився в березні 1999 р., коли Чехія була прийнята в члени альянсу. Одразу стало зрозумілим, що членство не буде лише формальним: 24 березня повітряні сили альянсу почали операцію в Косово. І хоча реакція громадськості на цю подію через симпатії до сербського народу, що сягають коріннями ще в ХІХ ст., була неоднозначною, ЧР виконала свої зобов'язання. Лише 13 % чехів в січні 2003 р. схвально віднеслося й до можливості військового втручання США в Ірак без санкції ООН, всупереч проамериканській позиції тодішнього Президента ЧР В.Гавела [21, с.376; 24, с.93-94].

В цілому ж участь ЧР у військовій структурі НАТО та успішна діяльність чеських військових підрозділів у міжнародних миротворчих операціях підвищили престиж ЧР у світі та позитивно вплинули на поширення її двосторонніх та багатосторонніх відносин. На краще змінилося ставлення чеського населення до своєї армії та її професіоналізації [26, с. 1-9].

Членство у НАТО дозволило зробити військово-політичному керівництву держави принципові висновки, які включено в Стратегію безпеки ЧР, що в період до 2015 р. загрози військової агресії проти Чехії існувати не буде. Країна, як зазначено в документі, повинна готуватися до вирішення кризових ситуацій за межами своєї території спільно з партнерами по НАТО та ЄС [26, с. 1]. Президент ЧР В.Гавел, який вважав розширення НАТО та ЄС верхівкою своєї політичної кар'єри, 20 листопада 2002 р. на конференції "Трансформація НАТО" особливо підкреслив тотожність понять "євро-атлантична" та "євро-американська" цивілізація. Відносно ж Росії він зауважив, що та "відверто являє собою євро-азійську силу такого унікального характеру, що питання про її членство в НАТО не мало б ніякого сенсу" [8, с. 130].

Проте одним з найбільших здобутків ЧР у сфері зовнішньої політики виявилася її успішна інтеграція до Євросоюзу. Ще 7 травня 1990 р. в Брюсселі було підписано угоду між ЧСФР та ЄС про торгівлю та економічне співробітництво. Можливість для посткомуністичних країн стати членом ЄС була вперше формально підтверджена у 1993 р. на саміті в Копенгагені, де визначилися також відповідні критерії членства. Того ж року Чехія першою з посткомуністичних країн підписала з ЄС так звані "Угоди про асоціації", котрі були початковим етапом на шляху до членства країни в Євросоюзі. В наступні роки приймається стратегія допомоги країнам-кандидатам в їх підготовці до вступу (Ессен, 1994 р.) та Біла книга для запровадження законодавства внутрішнього ринку (Канн, 1995 р.). Відповідно до рішень Європейської Ради в Люксембурзі (грудень 1997 р.) визначилася група кандидатів на приєднання до ЄС. В цей же час Європейська Комісія опублікувала пакет документів щодо розширення Євросоюзу, відомих під назвою "Діловодство-2000". ЧР опинилася в експертизі Комісії серед 6 країн, рекомендованих до початку переговорів [1, с.37-38; 16, с.177-186].

17 січня 1996 р. чеський Уряд подав офіційну заяву про вступ країни до ЄС, а в березні 1998 р. розпочалися регулярні переговори з Чехією щодо умов вступу. Двосторонні відносини ЄС-ЧР регламентувалися "Європейською угодою", яка передбачала створення зон вільної торгівлі та впорядковувала співробітництво практично в усіх сферах. Була розроблена Національна програма – стратегічний документ, фіксує зміст подальших дій Чехії в процесі підготовки до членства в ЄС [19, с.152].

Перебіг переговорного процесу ускладнювався розбіжностями сторін щодо термінів введення в дію цілої низки положень єврозаконодавства, які іноді приймали характер принципового протистояння. Проте поступлива позиція Чехії зрештою дозволила завершити вже на початку 2002 р. узгодження 24 з 31 теми, необхідних для вступу до Євросоюзу. Європейська Комісія у своєму Звіті дала високу оцінку новому курсу та практичній діяльності Уряду М.Земана, котрий досяг суттєвого покращення макроекономічної ситуації, прискорення структурних реформ та адаптації національного законодавства до правової системи ЄС [32].

Восени 2002 р. процес "розширення ЄС" вступив у вирішальну фазу. 24-25 жовтня в Брюсселі глави держав та урядів ЄС узгодили спільну позицію щодо пропонува-

них кандидатам умов вступу. 12-13 грудня в Копенгагені Європейська Рада ухвалила остаточне рішення про вхід до Євросоюзу 10 нових членів [5, с.1]. В лютому 2003 р. набула чинності Угода, яка вносила зміни до інституційної будови ЄС і створювала необхідні передумови для його розширення (обрання до Європарламенту 732 членів, в тому числі 20 – від Чехії). Тоді ж було оприлюднено робочий варіант спільного документу країнокандидатів. Церемонія підписання Угоди про вступ до ЄС відбулася в Афінах 16 квітня 2003 р., а в травні 2004 р. на зміну статусу "активних спостерігачів" для держав, що її підписали, в тому числі для ЧР, прийшов статус повноправних членів Євросоюзу [6, с.2].

Ще в червні 2003 р. на загальнонаціональному референдумі три чверті виборців, що взяли в ньому участь, проголосували за приєднання Чехії до ЄС з 1 травня 2004 р. (такий термін встановлювався Угодою, підписаною в Ніцці на саміті Євросоюзу в грудні 2002 р.). Партії правлячої в ЧР коаліції зайняли однозначно "проєвропейську позицію"; прем'єр-міністр В.Шпідла напередодні референдуму рекомендував співвітчизникам голосувати "за". Президент ЧР В.Клаус (з лютого 2003 р.) зайняв більш стриману позицію, відмітивши, що кожний громадянин повинен сам відповісти на питання референдуму, старанно зваживши всі "за" та "проти" [21, с.376]. Заявляючи рішуче про безальтернативність євроінтеграції, цей прагматик та реаліст водночас закликав до широкої дискусії стосовно її масштабів. Характерно, що й після референдуму Клаус не відповів на питання журналістів про те, як він голосував сам. Ця обставина викликала хвилю критики з боку празької ліберальної преси на адресу Президента ЧР як "євроскептика". Сам Клаус, між тим, віддавав перевагу розмовам про свій "єврореалізм" й висловлював переконання в тому, що "Європа національних держав, пов'язаних між собою взаємними зобов'язаннями, краща за громіздку європейську супердержаву, що управляється з Брюсселя" [31].

В тому ж дусі восени 2003 р. пробігали й дебати в чеському парламенті з питання щодо майбутньої Конституції ЄС: якщо представники правлячої коаліції (Чеська соціал-демократична партія, Християнсько-демократичний союз-Чеська народна партія, Союз свободи) виступали за те, щоб в цілому погодитися з проектом, запропонованим Європейським Конвентом, висловивши лише низку невеликих зауважень стосовно питання про керівні органи Європейського Союзу, то депутати від Громадянської демократичної партії різко критикували Уряд на європейських переговорах і піддавали сумніву необхідність Конституції ЄС як такої. Критичну позицію по відношенню до надмірного "єврооптимізму" правлячої коаліції зайняли й комуністи [21, с.376-377].

Після вступу Чехії до НАТО та ЄС тут почастишали прояви трансатлантичного та євроскептицизму, хоча більшість фахівців продовжували висловлювати сподівання на його сприятливі наслідки. Робилися припущення, що приєднання до НАТО спричинить значне скорочення та суттєву модернізацію чеських ЗС, посилення обороноздатності. В свою чергу вступ до ЄС, на думку експертів, мав дати нові стимули політичному та економічному розвитку країни як вже повноправному члену Співтовариства, в якому відсутні прикордонні, митні та інші бар'єри. В результаті чехи отримали перспективу стати громадянами єдиної Європи з усіма відповідними наслідками (вільне пересування по континенту, ведення бізнесу, робота, навчання в будь-якій країні Співтовариства тощо) [22].

У 2000 р. Прага, разом з 8 іншими містами, одержала титул Європейського міста культури. Організувавши

400 різних заходів, концертів, виставок та конференцій, столиця ЧР постала як традиційний центр культури та освіти. 26 вересня цього року Прага прийняла представників Міжнародного валютного фонду та Всесвітнього банку, які проводили тут 55-е щорічне засідання. Таким чином, старовинне місто довело, що може стати й центром сучасної міжнародної політики. Два роки по тому, 21-22 листопада 2002 р. в Празі відбувся ще один важливий захід – саміт НАТО, на котрому було прийнято рішення про розширення альянсу та вступ до нього 6 нових членів, а також обговорювалися методи боротьби проти міжнародного тероризму [24, с.95].

Таким чином, упродовж свого незалежного існування ЧР вдалося досягти помітних успіхів по багатьох ключових напрямках зовнішньої політики. Даний період був неоднозначним, але його результат є очевидним – перетворення Чехії в стабільну європейську державу з ринковою економікою та усталеною політичною структурою. Це держава, що увійшла до НАТО та ЄС в якості одного з найпідготовленіших претендентів. Динамічно рухаючись шляхом європейської та світової інтеграції, вона стала повноправним загальновизнаним суб'єктом міжнародних відносин, важливим чинником миру, стабільності та безпеки.

1. Глинкіна С. Накануне вступления в Евросоюз // Современная Европа. – 2001. – № 3. 2. Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України: аналітичні оцінки. – Ужгород, 2003. 3. Драч М. Обмін прем'єрськими люб'язностями // Пороги -2006.-№1. 4. Ексклюзивне інтерв'ю "Пороги" з прем'єр-міністром України В.Ющенком // Пороги. – 2000. – № 8. 5. Євробюлетень. – 2002. – Грудень. 6. Євробюлетень. – 2003. – Квітень. 7. Свтух В.Б., Троицький

В.П., Попок А.А. Закордонне українство. – К., 2005. 8. Задорожнюк Э.Г. Политический портрет президента-драматурга Вацлава Гавела // Политические лидеры и стратегия реформ в Восточной Европе. – М., 2003. 9. Країнознавство. – К., 2004. – Ч.2. 10. Зайц Б. У чеському дзеркалі // Політика і час. – 1997. – № 4. 11. Лівінський О. Ми повинні подбати про кожного громадянина // Пороги.-2005/2006.-№6. 12. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1980-2000 роки. – К., 2001. 13. Самоїленко Л. Творити спільно новий діалог // Вісті з України. – 1995. – 20 червня. 14. Синенький А. Назад к германцам. Чешский путь в высшее европейское общество // Киевский Телеграфъ. – 2003. – 3-9 марта. 15. Страны мира сегодня: Справочник / Информационно-телеграфное агентство России "ИТАР-ТАСС". – М., 2007. 16. Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский Союз. – М., 2002. 17. Україна і Європа (1990-2000 рр.). Ч. 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка. – К., 2001. 18. Українське заробітчання // Українське слово. – 2004. – 24-30 березня. 19. Центральноевропейские страны на рубеже XX-XXI веков. Аспекты общественно-политического развития. Историко-политологический справочник. – М., 2003. 20. Чеська Республіка: Офіційний каталог виставки "Чеська Республіка – Ваш партнер". – Прага, 1997. 21. Чехия и Словакия в XX веке: Очерки истории: В 2 кн. / Отв. ред. В.В.Марьяна. – М., 2005. – Кн.2. 22. Чехия сегодня // <http://www.czechtoday.cz/>. 23. Чешская Республика. – М., 2002. 24. Чорней П., Покорны Й. Краткая история Чешских земель до 2004 года. – Прага, 2006. 25. Щодо механізму набуття Чеською Республікою членства в НАТО. – Прага, 1998. 26. Щодо підсумків 3-х річного членства Чеської Республіки в НАТО. – Прага, 2003. 27. CIA-The World Factbook – Czech Republic // <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ez.html>. 28. Cizinci v České republice // http://www.czco.cz/ciz/cizinci.nsf/i/pocet_cizincu_v_cr. 29. Cizinci v České republice 2005.- Praha, 2006. 30. Концепце zahraniční politiky České Republiky. – Praha, 1999. 31. Mladá fronta dnes. – 2003. – 4. října. 32. Pravidelná zpráva Evropské komise o České Republice za rok 2001. Bruxelles, 13 listopadu 2001. 33. Rychlík J. Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992. – Bratislava, 2002. 34. Zpráva o zahraniční politice České republiky za období od července 1998 do prosince 1999. – Praha, 2000/

Надійшла до редколегії 12.10.08

С. Павленко, канд. іст. наук

ФОНДИ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ-МУЗЕЮ ЛІТЕРАТУРИ ТА МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

В статті розглядається джерельне значення документів російських письменників, представлених в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України.

In the article analyzes historical documents of the Russian's writers in the Central State archive-museum of the literature and art of the Ukraine.

Серед величезного розмаїття документів та матеріалів, що зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ), одним із порівняно невеликих, але надзвичайно цікавих за складом та змістом, є комплекс із близько 50 особових фондів російських письменників та діячів культури (режисерів, акторів, музикантів, мистецтвознавців тощо). Одряду слід зауважити, що термін "російські" є власною назвою фондів даного архівного комплексу, присвоєного йому працівниками архіву з огляду на декілька обставин. Найпершою й визначальною серед них є російськомовність фондоутворювачів. Окрім того, суттєве значення в процесі їх ідентифікації мало й самовизначення самих осіб як саме російських діячів культури. При цьому не враховувалися такі фактори, як постійне місце проживання та етнічна приналежність. Тому до даного комплексу потрапили фонди та колекції документів власне російських діячів культури (осіб, які більшу частину життя проживали в Росії та були росіянами за національністю) та українських культурних діячів (російськомовних осіб, що постійно мешкали в Україні й переважно мали неросійське етнічне походження). Найбільшою увагою з боку науковців, на нашу думку, заслуговують документи Віктора Євгеновича Александрова (1917-1992) (фонд 749), Володимира Павловича Беляєва (1907-1990) (фонд 780), Володимира Валер'яновича Данилова (1881-1970) (фонд

№134), Сигізмунда Домініковича Кржижановського (1887-1950) (фонд 213), Пилипа Пилиповича Миловинова (1890-1918) (фонд 994), Віктора Платоновича Некрасова (1911-1987) (фонд 1185), Володимира Івановича Немировича-Данченка (1858-1943) (фонд 521), Леоніда Віталійовича Собінова (1872-1934) (фонд 522) та багатьох інших. Цікавими за складом є матеріали 526-ї колекції. Зокрема, серед її матеріалів – документи Олександра Йосиповича Дейча (1893-1972), Євгена Ароновича Долматовського (1915 р.н.), Миколи Олександровича Островського (1904-1936) та інших відомих російських діячів культури.

Документи, що репрезентують життя, творчу та громадську діяльність фондоутворювачів є досить різноманітними за складом та змістом. Серед них у фондах письменників, а також перекладачів, критиків, істориків літератури, переважають творчі матеріали. Це оригінали та копії (рукописні, машинописні або друковані) повістей, оповідань, нарисів, статей, рецензій, перекладів, наукових праць, поетичних творів тощо; у фондах акторів – тексти ролей, рецензії, відгуки тощо; у фондах музикантів – партитури, нотні записи, афіші. Значними за обсягом у окремих фондах є комплекси спогадів, щоденників, приватних листів, записників, автобіографій. Непогано представлені іконографічні матеріали – колекції фотографій (членів сім'ї, акторів у образах, друзів, знайомих та інших осіб), малюнки, афіші тощо. В деяких фондах зберігаються офіційні документи, що мають відношення до професійно-